

Features Of The Development Of Memory In Preschool Children

Mushtariy Mirzakizi Abdullayeva

Master Student of Pedagogy and Psychology

"Alfraganus University", Tashkent, Uzbekistan.

Mail: mushtariy.abdullayeva@mail.ru

Abstract: Memory is one of the necessary mental processes, without which a child's intellectual development is impossible. Sufficient attention should be paid to its development in preschool age. It is with the help of memory that the child acquires new knowledge, learns the world or can study at school, acquires the necessary knowledge, skills and abilities. In memory training, we teach children to memorize, store and consolidate information using simple exercises and games. The memory of preschool children is characterized by mechanical memorization without understanding the given information. The task of parents and educators is to teach the child to consciously implement new knowledge in a logical way. Voluntary memorization and repetition of information should gradually be transferred to conscious memorization. Visual memory develops up to two years. At this age, the child's nervous system is actively developing, and the volume of information increases.

This article deals with the higher nervous system, the efficiency of memory, the scope and speed of remembering, the duration of remembering, and the accuracy of remembering in children of preschool age. In addition, memory is an active process, which is directly related to a person's ability to work with various information, his attitude to it, and his perception of the value of the material.

Keywords: memory, process, treatment, figurative, logical, emotional.

Maktabgacha Yoshdagi Bolalarda Xotira Rivojlanishining O'ziga Xos Xususiyatlari

Abdullayeva Mushtariy Mirza qizi

*Pedagogika va psixologiya yo'nalishi magistri
"Alfraganus university", Toshkent, O'zbekiston.*

Pochta: mushtariy.abdullayeva@mail.ru

Annotatsiya. Xotira zaruriy aqliy jarayonlardan biri bo'lib, ularsiz bolaning intellektual rivojlanishi mumkin emas. Uning rivojlanishi uchun [maktabgacha yosh](#)da yetarlicha e'tibor berilishi kerak. Aynan xotira yordamida bola yangi bilimlarga ega bo'ladi, dunyoni o'rganadi yoki maktabda o'qiy oladi, kerakli bilim, ko'nikma va ko'nikmalarga ega bo'ladi. Xotirani rivojlantiruvchi mashg'ulotlarda biz bolalarni oddiy mashqlar va o'yinlar yordamida ma'lumotlarni yodlash, saqlash va mustahkamlashga o'rgatamiz. Maktabgacha yoshdagi bolalarning xotirasi berilgan ma'lumotlarni tushunmasdan, mexanik yodlash bilan tavsiflanadi. Ota – onalar va tarbiyachilarning vazifasi bolaga yangi bilimlarni mantiqiy anglatgan holda ongli ravishda bajarishga o'rgatishdir. Ma'lumotni ixtiyoriy yodlash va takrorlash asta-sekin ongli ravishda yodlashga o'tishi kerak. Tasviriy xotira ikki yilgacha rivojlanadi. Bu yoshda bola asab tizimining faol rivojlanib, ma'lumot hajmi ortadi.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarda oliy nerv tizimi, xotiraning samaradorligi, eslab qolishning ko'lami va tezligi, esda saqlashning davomiyligi, esga tushirishning aniqligi xususida so'z boradi. Bundan tashqari xotira faol jarayon bo'lib, u shaxsning u yoki bu turli ma'lumotlar bilan ishlash malakasiga, unga munosabatiga, materialning qimmatini tasavvur qilishiga bevosita bog'liq bo'lishi yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: xotira, jarayon, muomala, obrazli, mantiqiy, emotsional.

Kirish.2017 yil 7 dekabr kuni O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 25 yilligiga bag'ishlangan tantanali tadbirda O'zbekiston Respublikasining Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan bildirilgan quyidagi fikrlarini ta'kidlash maqsadga muvofiq bo'lardi: "Ayni paytda farzandlarimiz

tarbiyasida eng asosiy bo'g'in hisoblangan maktabgacha ta'lim tizimining zamon talablariga mos kelmasligi ham sir emas. Ushbu sohaga bir paytlar e'tiborimizni susaytirib yuborganimiz oqibatida ko'pgina muammolar yig'ilib qolganini ochiq aytish lozim. Bog'cha tarbiyasini ko'rgan bolaning ongi, dunyoqarashi qanday yuqori bo'lishini bugun kimgadir isbotlab o'tirishning, o'ylaymanki, hech qanday hojati yo'q. Bu so'zlarning amaliy isbotini kundun-kunga amalga oshirilayotgan ishlar misolida yaqqol kuzatish mumkin. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning dunyoqarashini kengaytirish, fikrlash doirasini oshirish maqsadida o'tkaziladigan mashg'ulotlar, tadbirlarning mazmuniga e'tibor qaratilayotganligi quvonarli xol albatta. Yuqorida aytilgan fikrlarning me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinayotganligi ishning tizimli tashkil etilishiga zamin yaratadi.

Psixika – bu inson ruhiyatining shunday holatiki, u tashqi olamni, ichki ruhiy olamni ham ongli tarzda aks ettirishimizni, ya'ni bilishimiz, anglashimizni ta'minlaydi. Psixikaning jarayonlari quyidagicha:

1. Bilish faoliyati: diqqat, nutq, faoliyat
2. Bilish jarayonlari: sezgi, idrok, xotira, xayol, tafakkur
3. Shaxsning hissiy-irodaviy sohasi: hissiyot, iroda
4. Shaxsning individual-psixologik xususiyatlari: temperament, xarakter, qobiliyat

Psixologiya – juda qadimiy va shu bilan birga navqiron fandır. Psixik hodisalarning ilk talqini qadimiy yunon olimi Aristotel (eramizdan avvalgi 384-322 yillar)ning "Ruh haqida" nomli asarida berilgan. Psixik hodisalar va ularning qonuniyatlariga taalluqli ilmiy tadqiqot ishlari XIX asrning ikkinchi yarmida, ilmiy psixologiya asoslari esa XIX va XX asrlar o'rtasida yuzaga kelgan. Hozirgi kunda psixologiyaning 300 dan ortiq tarmog'i fan sifatidarivojlanib kelmoqda.

Bolalar psixologiyasi bola psixikasining taraqqiyoti hamda shaxsiy xususiyatlarining yuzaga kelishiga ta'sir qiluvchi omillarni ham o'rganadi. Bugungi kunda bolalar psixologiyasi fanining oldida bir qancha muhim nazariy va amaliy vazifalari turadi, uning nazariy vazifalariga quyidagilar kiradi:

1. Turli yoshdagi bolalarga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni, ya'ni bolalarning idrokiga, sezgi-tuyg'ulariga, diqqatiga va xotirasiga, nutqi va tafakkuriga, xayoliga, irodasiga xos xususiyatlarni o'rganish;
 2. Bolaning psixik taraqqiyotiga faol ta'sir qiluvchi omillarni aniqlab berish;
 3. Turli yoshdagi bolalarning rivojlanishiga xos bo'lgan qonuniyatlarni o'rganish;
 4. Bola shaxsi va shaxsiga xos bo'lgan psixologik xususiyatlarni o'rganish;
 5. Bolani maktab ta'limiga tayyorlash;
 6. Maktabda muvaffaqiyatli o'qish uchun bolaning aqliy jarayonlarini faollashtirish;
 7. Ta'lim jarayonida bolaning mustaqil, ijodiy, faol tafakkurini shakllantirish;
 8. Ta'lim-tarbiya jarayonida bolaning maxsus qobiliyatlarini shakllantirish;
 9. Ta'lim-tarbiya ishlarining psixologik mazmunini ochib berishdan iboratdir. Odam ko'rgan, his qilgan va eshitgan narsalarining juda oz miqdorigina eslab qola oladi. Ma'lum bo'lishicha, bir vaqtning o'zida odam ongida 7 tadan ortiq belgiga ega bo'lgan ma'lumotning qolishi qiyin ekan. Bu yettita so'z, son, belgi, narsaning shakli bo'lishi mumkin. Agar telefon raqamlari 8 ta belgili bo'lganda, uni yodda saqlash ancha qiyin bo'larkan. Demak, ongning tanlovchanligi va ma'lumotlarni saralab, terib ishlatishi yana bir psixik jarayonni — xotirani bilishimiz lozimligini bildiradi.
- Odatda biz biror bir materialni o'qiydigan bo'lsak, uni hech bir o'zgarishsiz eslab qolishga harakat qilamiz. Lekin ajablanarlisi shundaki, borgan sari material ma'lum o'zgarishlarga yuz tutib, xotirada dastlabki paytdagisidan boshqacharoq bo'lib saqlanadi. Ba'zi bir material yoki ma'lumot xohlasak ham xotiradan o'chmaydi, boshqasi esa juda qattiq xohlasak ham kerak paytda yodimizga tushirolmaymiz. Bu kabi savollar, inson bilish jarayonlaridagi eng muhim savollar bo'lib, ba'zan o'z taraqqiyotimiz va kamolotimizni ham ana shunday omillarga bog'lagimiz keladi.
- Ma'lum bo'lishicha, inson miyasi har qanday ma'lumotni saqlab qoladi. Agar shu ma'lumot biror sabab bilan odamga kerak bo'lmasa, yoki o'zgarmasa, u ongdan tabiiy tarzda yo'qoladi. Lekin har doim ham bizning professional faoliyatimiz

manfaatlariga mos ma'lumotlarni esda saqlash juda zarur va shuning uchun ham ko'pchilik ataylab xotira tarbiyasi bilan shug'ullanadi.

Xotira — bu tajribamizga aloqador har qanday ma'lumotni eslab qolish, esda saqlash, esga tushirish va unutish bilan bog'liq murakkab jarayondir. Xotira har qanday tajribamizga aloqador ma'lumotlarning ongimizdagi aksidir.

Inson xotirasining yaxshi bo'lishi, ya'ni qis-kechinmalarimiz, ko'rgan-kechirganlarimizning mazmuni to'laroq miyamizda saqlanishi quyidagi omillarga bog'liq:

- esda saqlab qolish bilan bog'liq harakatlarning yakunlanganlik darajasiga;
- shaxsning o'zi shug'ullanayotgan ishga nechog'lik qiziqish bildirayotganligi va shu ishga moyilligiga;
- shaxsning bevosita faoliyat mazmuni va ahamiyatiga munosabatining qandayligiga;
- shaxsning ayni paytdagi kayfiyatiga;
- irodaviy kuchi va intilishlariga.

Xotiraning samaradorligi eslab qolishning ko'lami va tezligi, esda saqlashning davomiyligi, esga tushirishning aniqligi bilan bog'lanadi. Demak. odamlar ham aynan shu sifatlarga ko'ra ham farqlanadilar:

1. materialni tezda eslab qoladiganlar;
2. materialni uzoq vaqt esda saqlaydiganlar;
3. istagan paytda osonlik bilan esga tushiradiganlar.

Ba'zi odamlarning xotirasigaxos jihatlarni tug'ma deb atashadi. To'g'ri, oliy nerv tizimi, uning o'ziga xos ishlash xususiyatlari xotiraning o'ziga xos individual uslubini belgilashi mumkin. Lekin hayotda ko'pincha shaxsning bilish jarayonlari va sezgi organlarining ishlash qobiliyatlariga bog'liq tarzda ajralib turadigan tiplari haqida gapirishadi. Masalan, ayrim odamlar ko'rgan narsalarini juda yaxshi eslab qoladi, demak, ularning ***xotirasi ko'rgazmali — obrazli*** bo'lib, ko'zi bilan ko'rmaguncha, narsaning mohiyatini tushunmaydi ham. Boshqalar esa o'zicha fikrlab, nomini aytib, mavhum tarzda tasavvur qilmaguncha, eslab qolishi qiyin bo'ladi. Bundaylar ***so'z — mantiqiy xotira*** tipi vakillaridir. Yana bir tipli odamlar bevosita his qilgan, «yuragidan» o'tkazgan, unda biror yorqin emotsional obraz

qoldirolgan narsalarni yaxshi eslab qoladilar, bu — **emotsional xotiradir**. Lekin yana bir xotira egalari borki, ularni **fenomenal xotira** sohiblari deb atashadi.

Adabiyotlar sharhi. Psixologiyaga oid kitoblarda ana shunday xotiraga ega bo'lgan kishilar to'g'risida ko'p yozilgan. Bu shunday kishilarki, ular bir vaqtning o'zida nisbatan juda katta hajmdagi ma'lumotlarni esda saqlay oladi va esga tushiradi. Masalan, tarixiy shaxslar orasida Yuliy Tsezar, Napoleon, Motsart, shaxmat ustasi Alexin kabi insonlar xotirasi ana shunday noyob bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. Taniqli, rus psixologi va neyropsixologi A.R. Luriya ham ana shunday xotira sohiblaridan biri — asli kasbi jurnalist bo'lgan Shereshevskiy degan shaxs xotirasini ataylab uzoq vaqt mobaynida o'rgangan. Uning xotirasi shunday ediki, Dantening «Ilohiylik komediyasi»dan olingan uzundan-uzoq parchani bir marta qarab olgandan so'ng, 15 daqiqadan keyin so'zma-so'z aytib berolgan. SHunisi xarakterli ediki, komediya unga notanish bo'lgan italyan tilida yozilgan edi. Ko'pchilikni qanday qilib yaxshi, mustahkam esda saqlab qolish muammosi qiziqтира, Shereshevskiy uchun qanday qilib unutish masalasi murakkab edi. Uni xotira obrazlari doimo qiynar, ko'rgan narsalari ko'z oldida gavidalanaverar edi. Qanday qilib eslab qolasiz? Degani savolga u shunday javob bergan: men «materialni» o'zimga tanish va sevimli bo'lgan Moskva ko'chalariga joylashtiraman. Bir marta bir materialning bir bo'lagi o'sha «ko'chaning» salqin tushgan yeriga tushib qolib, esga tushirishi ancha qiyin bo'lgan ekan. Shunga o'xshash har bir fenomenal xotira egalari o'ziga xos eslab qolish uslublari bo'lar ekan.

Metodologiya. Tarixda bunday kishilar bor va ular bizning oramizda xam yo'q emas. Muhimi shunda-ki, ana shu fenomenal xotirani shaxs va jamiyat manfaatiga mos tarzda umumli ishlata bilishdir.

Kuyida xotira qonunlari bilan tanishib chiqamiz:

1. Anglanganlik qonuni. Oddiy, lekin murakkab qonun, ya'ni berilgan materialni qanchalik chuqur anglasak, shunchalik uni mustahkam xotirada muhrlagan bo'lamiz.

2. Qiziqish qonuni. Anatol Frans: «Bilimlarni yaxshi hazm qilish uchun uni ishtaha bilan yutish kerak» deganda, albatta, materialga jonli qiziqish bilan

munosabatda bo'lishimiz, va uni yaxshi ko'rishimiz kerakligini nazarda tutgan.

3. Ilgarigi bilimlar qonuni. Ma'lum mavzu yuzasidan bilimlar qanchalik ko'p bo'lsa, yangisini esda saqlab qolish shunchalik oson bo'ladi. Masalan, ilgari o'qigan biror kitobni qaytadan o'qib, uni yangidan o'qiyotganday his qilsangiz, demak, siz ilgarigi tajribangiz yetishmaganligidan uni yaxshi o'zlashtira olmaganligingizni his qilishingiz mumkin. Demak, eski bilimlar ham tajribaga aylangandagina, yangilariga zamin bo'la oladi.

4. Eslab qolishga tayyorlik qonuni. Biror materialni eslab qolishdan avval, bo'lg'usi aqliy ishga qanday hozirlik ko'rgan bo'lsangiz, shunga mos tarzda eslab qolasiz. Masalan, fizika o'qituvchisining barcha darslari sizga doimo ma'qul bo'lgan bo'lsa. Siz: «Bugun ham yangi narsa o'rganib chiqaman», deb o'zingizni ishontirasiz va oqibatda natija ham yaxshi bo'ladi yoki vaqgga nisbatan tayyorlik ham shunday. «Bir amallab imtihon topshirsam, keyin qutulaman», deb darsga tayyorlangan bo'lsangiz, imtihon tugagach, go'yoki mnyangizni birov «yuvib qo'yganday» tasavvur hosil bo'ladi. Agar materialni mutaxassis bo'lishim uchun juda kerak, deb umringiz oxirigacha muhimligini anglasangiz, u narsa xotirada muqim saqlanadi.

5. Assotsiatsiyalar qonuni. Bu qonun xaqida eramizdan avval Arastu ham yozgan edi. Qonunning mohiyati shundaki, bir vaqtda shakllangan tasavvurlar xotirada ham yonma-yon bo'ladi. Masalan, ayni aniq bir xona o'sha yerda ro'y bergan hodisalarni ham eslatadi.

6. Birin-ketinlik qonuni. Harflarni alfavitdagi tartibidayoddan aytish oson, uni teskarisiga aytish qiyin bo'lganidek, xotirada ham ma'lumotlarni ma'lum tartibda joylashtirishga va kerak bo'lganda, tartib bilan birin-ketin tiklash maqsadga muvofiqdir.

7. Kuchli taassurotlar qonuni. Eslab qolinadigan narsa to'g'risidagi birinchi taassurot qanchalik kuchli bo'lsa, unga aloqador obraz ham shunchalik yorqin bo'ladi. Bundan tashqari, siz uchun ahamiyatli va jozibali ma'lumotlar oqimida eslanayotgan material ham yaxshi esga tushiriladi.

8. Tormozlanish qonuni. Har qanday muayyan ma'lumot o'zidan oldingi ma'lumotni tormozlaydi. Shuning uchun uning o'chib ketmasligi uchun yangini esda

saklashdan avval mustahkamlash choralari ko'rishingiz kerak.

Natijalar. Xotirani rivojlantirish masalasi psixologiyadagi, nafaqat psixologiyadagi, balki insoniyatning oldida turgan dolzarb muammodir. Ayniqsa, u yoki bu ta'lim maskanlarida o'qiydigan har bir o'quvchi yoki talaba uchun ham bu juda muhim narsa: kim eshitgan yoki ko'rgan narsasining mazmunini to'la eslab qolib, keyin sheriklari yoki o'qituvchisini lol qilishni xohlamaydi deysiz? SHuning uchun ham ushbu mavzuda amaliy jihatdan ma'qul va mumkin bo'lgan ayrim tavsiyalarga e'tiborni qaratamiz.

Ko'pchilik psixologlar va amaliyotchilar inson xotirasini kitoblar javoniga o'xshatishadi. Agar shu javonda kitoblar tartib bilan joy-joyiga qo'yilgan va siz vaqti-vaqti bilan ularning orasiga «tashrif» buyurib tursangiz, qaysi kitob qaerda turganini yaxshi bilasiz. Xotira ham shunday. Agar siz muntazam o'z qobiliyatlaringizni o'stirish ustida ishlasangiz, u yoki bu qiziqtirgan mavzu bo'yicha turli kitoblarni o'qib, ularni ma'lum tartibda qaytarib tursangiz, esda saqlash va esga tushirish qobiliyatingiz o'sib boraveradi.

Ikkinchi muhim amaliy qoida — bu o'qigan, eshitgan yoki ko'rgan narsangizning mohiyatini anglashga harakat qilishingiz lozim. Chunki tushunmagan narsangizni qayta-qayta o'qisangiz ham esda yaxshi qolmaydi. Masalan, ingliz tilidan «topiklar»ni o'qituvchi so'raganda yoddan aytib bergan bo'lsangiz, u tezda xotirangizdan o'chib ketadi. Agar uni amaliy biror ish-faoliyatingiz bilan bog'lab, qiynalib bo'lsa ham ovoz chiqarib mashq qilsangiz, u anchagacha yoddan chiqmaydi.

Uchinchi keng tarqalgan usul — bu eslab qolinishi kerak bo'lgan narsalarni ma'no jihatdan guruhlariga bo'lib turib eslab qolish. Bu usulni biz yoshlikdan boshlab ishlatib kelganmiz. Masalan, sizga so'zlar qatori berilgan: sinf, bola, parta, ruchka, bog', uzum, charos, qalam, ariq. Shu so'zlarni yaxshilab esda saqlash uchun ularni ma'lum guruhlariga oldin bo'lib olsak, masalan, maktabga aloqador narsalar guruhi va bog' bilan 6og'liq narsalar guruhlari. Shu aqliy ishni amalga oshirsak, albatta, xotiramiz ishi samarali bo'ladi yoki yoshlikdagi bir ertak hammaga tanish: chol turp ekkan va u shu qadar katta bo'lib ketganki, o'zi yakka hech uni tortib chiqara olmaydi. SHunda u kampirni, kampir — nabirasini, nabira — kuchukni, kuchuk — mushukni,

mushuk esa sichqonchani chaqirib, birgalikda jo'r bo'lishib, tortib olishadi. Nega bu ertakning ma'no-mazmuni yoddan chiqmaydi, chunki undagi voqealar zamirida birin-ketin amalga oshadigan voqealar zanjiri mavjud. SHu birin-ketinlik qonuni eng kattadan eng kichkina bo'lgan jonzotning birgaliqdagi, do'stona uzviyligi yotadi. Bu ertakda nafaqat tarbiyaviy ma'no bor, bu ham muhim, balki unda yuqorida ta'kidlaganimiz — guruhiy o'zaro bog'liqlik tamoyili bor.

X o t i r a - bu tajribamizga aloqador har qanday ma'lumotni eslab qolish, esda saqlash, esga tushirish va unutish bilan bog'liq murakkab jarayondir. Xotira har qanday tajribamizga aloqador ma'lumotlarning ongimizdagi aksidir.

Inson xotirasining yaxshi bo'lishi, ya'ni xis-kechinmalarimiz, ko'rgan - kechirganlarimizning mazmuni to'laroq miyamizda saqlanishi quyidagi omillarga bog'liq :

- esda saqlab qolish bilan bog'liq harakatlarning yakunlanganlik darajasiga;
- shaxsning o'zi shug'ullanayotgan ishga nechog'lik qiziqish bildirayotganligi va shu ishga moyilligiga;
- shaxsning bevosita faoliyat mazmuni va ahamiyatiga munosabatining qandayligiga;
- shaxsning ayni paytdagi kayfiyatiga;
- irodaviy kuchi va intilishlariga.

Xotira jarayonlari shaxsning faoliyatdagi yutuqlariga bog'liq bo'lgani uchun ham, uning tabiati, qanday kechishiga ko'plab olimlar ahamiyat berganlar. Masalan, nima uchun odam u yoki bu ma'lumotni xotirada saqlaydi, degan savolga turli olimlar turlicha javob beradilar. Masalan, fiziologlar uning sababini miyada hosil bo'ladigan nerv bog'lanishlari - assotsiatsiyalar bilan bog'lashsa, bioximiklar - ribonuklein kislota (RNK) va boshqa bioximik o'zgarishlar oqibatidadir, deb tushuntiradilar.

Psixologlar esa xotirani doimo inson faoliyati, uning shaxs uchun ahamiyati va motivlar xarakteri bilan bog'laydilar. Chunki shaxsning yo'nalganligi, uning hayotdagi mavqei va qobiliyatlarining rivojlanganlik darajasi aynan xotirasining mazmuniga bog'liq. Shuning uchun xattoki, shunday gap ham bor: "Nimani

eslashingni menga ayt, men sening kimligingni aytaman”.

Amaliy nuqtai nazardan xotiraning samaradorligi va uni o'quv va mehnat faoliyati jarayonida oshirish katta ahamiyatga ega. Chunki ko'pincha odamlar orasida ishchanrog'i, o'quvchi yoki talabalar orasida bilimlirog'i ham bir qarashda xotirasining kuchi bilan boshqalardan ajralib turadi. Buyuk bobokalonimiz Amir Temurning xotirasi haqida afsonalar yuradi. Masalan, u o'z qo'l ostidagi beklarning nafaqat ismini, balki otasining ismlarini ham yoddan bilarkan, uchrashuvlarda bevosita nomini aytib murojaat qilarkan. Bu fazilat ham uning o'z qo'l ostidagilar orasida obro'ining balandligiga ta'sir ko'rsatgan. Amerikaning mashhur Prezidentlaridan Avraam Linkoln ham ana shunday fenomenal xotirani o'z yaqinlari va ish yuzasidan u bilan bog'liq bo'lgan xodimlarga nisbatan namoyon etib, lol qoldirgan ekan. Demak, xotira tarbiyasi, uni kerakli yo'sinda rivojlantirish - kerak bo'lsa, shaxsiy obro' hamda ishdagi samara masalasi bilan bevosita bog'liq ekan.

Umuman, xotiraning samaradorligi eslab qolishning ko'lami va tezligi, esda saqlashning davomiyligi, esga tushirishning aniqligi bilan bog'lanadi. Demak, odamlar ham aynan shu sifatlarga ko'ra ham farqlanadilar:

- materialni tezda eslab qoladiganlar;
- materialni uzoq vaqt esda saqlaydiganlar;
- istagan paytda osonlik bilan esga tushiradiganlar.

Ba'zi odamlarning xotirasiga xos jihatlarni tug'ma deb atashadi. To'g'ri, oliy nerv tizimi, uning o'ziga xos ishlash xususiyatlari xotiraning o'ziga xos individual uslubini belgilashi mumkin. Lekin hayotda ko'pincha shaxsning bilish jarayonlari va sezgi organlarining ishlash qobiliyatlariga bog'liq tarzda ajralib turadigan tiplari haqida gapirishadi. Masalan, ayrim odamlar ko'rgan narsalarini juda yaxshi eslab qoladi, demak, ularning xotirasi ko'rgazmali - obrazli bo'lib, ko'zi bilan ko'rmaguncha, narsaning mohiyatini tushunmaydi ham. Boshqalar esa o'zicha fikrlab, nomini aytib, mavhum tarzda tasavvur qilmaguncha, eslab qolishi qiyin bo'ladi. Bundaylar so'z - mantiqiy xotira tipi vakillaridir. Yana bir tipli odamlar bevosita his qilgan, “yuragidan” o'tkazgan, unda biror yorqin emotsional obraz qoldirilgan narsalarni yaxshi eslab qoladilar, bu - emotsional

xotiradir. Lekin yana bir xotira egalari borki, ularni fenomenal xotira sohiblari deb atashadi. Psixologiyaga oid kitoblarda ana shunday xotiraga ega bo'lgan kishilar to'g'risida ko'p yozilgan. Bu shunday kishilarki, ular bir vaqtning o'zida nisbatan juda katta hajmdagi ma'lumotlarni esda saqlay oladi va esga tushiradi. Masalan, tarixiy shaxslar orasida Yuliy Sezar, Napoleon, Motsart, Gauss, shaxmat ustasi Alexin kabi insonlar xotirasi ana shunday noyob bo'lganligi haqida ma'lumotlar bor. Taniqli, rus psixologi va neyropsixologi A.R. Luriya ham ana shunday xotira sohiblaridan biri - asli kasbi jurnalist bo'lgan Shereshevskiy degan shaxs xotirasini ataylab uzoq vaqt mobaynida o'rgangan. Uning xotirasi shunday ediki, Dantening "Ilohiylik komediyasi" dan olingan uzundan - uzoq parchani bir marta qarab olgandan so'ng, 15 daqiqadan so'ng so'zma - so'z aytib berolgan. Shunisi xarakterli ediki, komediya unga notanish bo'lgan italyan tilida yozilgan edi. Ko'pchilikni qanday qilib yaxshi, mustahkam esda saqlab qolish muammosi qiziqтира, Shereshevskiy uchun qanday qilib unutish masalasi murakkab edi. Uni xotira obrazlari doimo qiynar, ko'rgan narsalari ko'z oldida gavidalanaverar edi. qanday qilib eslab qolasiz? degan savolga u shunday javob bergan : men "materialni" o'zimga tanish va sevimli bo'lgan Moskva ko'chalariga joylashtiraman. Bir marta bir materialning bir bo'lagi o'sha "ko'chaning" salqin tushgan yeriga tushib qolib, esga tushirishi ancha qiyin bo'lgan ekan. Shunga o'xshash har bir fenomenal xotira egalarning o'ziga xos eslab qolish uslublari bo'lar ekan.

Shotlandiyalik matematik A. Etkin 1933 yili 25 ta bir - biri bilan bog'lanmagan so'zlardan iborat ikki qatorni eslab qolib, hech bir xatosiz uni 27 yildan keyin esga tushira olgan. "qilich va qalqon" kinofil'midagi rus razvedchigi I. Vaysning natsistlar tomonidan rejalashtirilgan birinchi navbatda batamom yo'q qilinishi lozim bo'lgan ob'ektlar - shifrlari bilan ko'rsatilgan ro'yxatini bir karra ko'rib chiqib, bir necha daqiqadan so'ng esga tushirganini eslang. U ham go'yoki, ko'rib turganday o'sha ro'yxatlarni qaytadan o'qiganday, takrorlaydi. Tarixda bunday kishilar bor va ular bizning oramizda ham yo'q emas. Muhimi shundaki, ana shu fenomenal xotirani shaxs va jamiyat manfaatiga mos tarzda unumli ishlata bilishdir.

Esda saqlangan ma'lumotni xotiradan chiqarib olib, qayta tiklash ham muhim muammo. Chunki ko'pincha biz xotiramizda kechagina o'qigan yoki yaqindagina o'qituvchimiz aytib bergan ma'lumotning borligini bilamiz-u, lekin kerak vaqtda uni esga tushira olmaymiz. Ma'lumotni xotiradan chaqirib olish omillariga quyidagilar kiradi:

Ma'mulotning anglanganligi. Biz o'zimiz to'la anglagan, tushungan narsalarni osonroq esga tushiramiz. Masalan, alfavitni juda oson esga tushiramiz, yoki 1, 2, 3, 4 va hakoza tartibli sonlarni bir ko'rgandan so'ng u milliongacha bo'lsa ham esga tushirishimiz sirayam qiyin emas. Lekin shu sonlardan bor yo'g'i 7 - 8 tasini teskari yoki aralash tartibda yozilgan bo'lsa, ularni esga tushirish ancha mushkul bo'ladi. "Psixologiya" yozuvini esga tushirish juda oson, lekin "i, p, i, o, x, o, ya, s, l, g," harflari to'plami aynan o'sha harflardan iborat bo'lsa ham sira esga tushira olmaymiz. Demak, materialni yaxshilab esda saqlash va esga tushirish uchun uni tushunish va anglash kerak. Mazmunini va mohiyatini tushungan xolda iloji bo'lsa, o'zimizdagi qiziqishlarga bog'lay olishimiz kerak.

Kutilmagan ma'lumot. Kutilmaganda paydo bo'lgan yangi va yaxshi ma'lumot ham yaxshi esga tushadi. Masalan, sonlar qatorida berilgan bitta harf, yoki aksincha, harflar orasidagi bitta son, uzun jumlar orasida paydo bo'lgan qisqa jumla esga tezroq va aniqroq tushadi. Buning oddiy sababi - biz kutilmaganda paydo bo'lgan ma'lumot yoki narsaga hayratlanamiz, jonli emotsiyalar bilan javob beramiz, bu esa yaxshi eslab qolishga va kerak bo'lganda, yorqin tiklashga asosdir.

Ma'lumotning mazmun yoki shakl jihatdan bir - biriga yaqinligi. Masalan, agar ko'plab bir - biriga bog'liq bo'lmagan so'zlar orasida "erkak" va "ayol" so'zlari paydo bo'lgan bo'lsa, bittasining esga tushirilishi ikkinchisining ham esda tiklanishiga sabab bo'ladi. Shuning uchun ham o'quv rejasiga kiritilgan barcha fanlar shunday birin-ketinlikda beriladiki, birini o'zlashtirish ikkinchisining ham o'zlashtirilishi, bir - birini to'ldirishga xizmat qilsin.

Esda saqlash vaqti bilan esga tushirish vaqti o'rtasidagi farq. Odamda berilgan ma'lumotni idrok qilish va shu orqali esda saqlash vaqti qanchalik ko'p bo'lsa, esga tushirish ham osonroq bo'ladi. Shuning uchun ham uzoq muddatli xotirada

saqalanadigan informatsiya uzoq vaqt mobaynida, ko'pincha bir necha marta qaytarib beriladi, qisqa muddatlida esa bir marta, qisqa fursatda beriladi va shu narsa esga tushirish kerak bo'lganda, tiklanmaydi. Masalan, biror tekstni kompyuterga kiritish uchun o'rtog'ingizga berib, keyin nimalarni kiritganini so'rang. Javob aniq: "Esimda yo'q". Ya'ni ma'lumotning umumiy mazmuni yodda qolsa ham, asosiy tushunchalar va mohiyat esda qolmaydi.

Xulosa. Shunday qilib, xotira faol jarayon bo'lib, u shaxsning u yoki bu turli ma'lumotlar bilan ishlash malakasiga, unga munosabatiga, materialning qimmatini tasavvur qilishiga bevosita bog'liq bo'ladi. Eng xarakterli narsa shuki, inson faqat eshitgan ma'lumotining 10 foizini, eshitgan va ko'rgan narsasining 50 foizgachasini, o'zi faol bajargan ishlarining deyarli 90 foizini yodda saqlaydi. Bu ko'plab psixologik eksperimentlarda isbot qilingan. Shaxsning o'zi o'ylab topib, o'zi bevosita bajargan ishlari juda oson esga tushadi. Bu hodisa psixologiyada generatsiya effekti deb ataladi. Agar talaba yoki o'quvchi ham o'zi biror teoremani mustaqil ravishda isbot qilgan bo'lsa, yoki biror xulosaga mustaqil ravishda kelolgan bo'lsa, o'qituvchi tushuntirgan hodisaga yaqin narsa to'g'risida o'rtoqlariga so'zlab bergan bo'lsa, albatta uni xoxlagan paytda osongina esga tushiradi. SHuning uchun ham oxirgi paytlarda o'yin metodlari, munozara metodlaridan o'quv jarayonida ham keng foydalanilmoqda. Xattoki, kattalarni qisqa fursatda o'qitish va malakalarini oshirishda ham turli xil amaliy o'yinlardan, ijtimoiy psixologik treninglardan foydalanishning ma'nosi ham shunda - yaxshi va tez eslab qolish hamda samarali esga tushirish. Iqtisodiy o'quvlarda turli xil "keys stadi"larni taxlil qilish va o'z nuqtai nazaricha maqbul harakat shakllari qarorlar qabul qilish ham mutaxassislar malakasini oshirishga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, bolaning o'sishi, uning psixikasi va ongining taraqqiyoti jamiyat a'zosi sifatida voyaga yetishida taraqqiyot qanday qilib yuzaga keladi? degan savolni hal qilish muhim masaladir. O'sish - miqdoriy jihatdan ulg'ayish, demakdir. Taraqqiyot-sifat jihatdan o'zgarish demakdir. Bolaning psixik taraqqiyoti ham qarama-qarshiliklar kurashi asosida yuz beradi. Bu qarama-qarshiliklar:

1. Bolaning shu choqqacha erishgan darajasi, imkoniyatlari bilan yangi ehtiyojlar o'rtasida tug'iladigan qarama-qarshiliklar. Ya'ni bolalarning ehtiyojlari tez ortib boradi. Lekin bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari juda sekinlik bilan yuzaga keladi.

2. Bolaning eski xulq-atvori formalari bilan yangi xatti-harakatlari, yangi tashabbuslari o'rtasidagi qarama-qarshiliklar. Masalan: yosh bolaning asosiy faoliyati kattalarga taqlid qilishdir. Taqlidiy harakatlarda mustaqillik, tashabbuskorlik bo'lmaydi. Bola o'sib ulg'aygan sari uning tajribasi, mustaqilligi, tashabbusi orta boradi. Masalan: mustaqil yurish, ba'zi ishlarni bajarish.

3. Bola hayotining mazmuni bilan uning formasi o'rtasida vujudga keladigan qarama-qarshiliklar. Odatda hayotning mazmuni uning formasidan biroz oldinroq vujudga keladi. Masalan: bola bog'chaga qatnay boshlashdan oldin oiladagi hayotga o'rganib qoladi. Bog'chada esa yangicha hayotning boshqacha talablari va qoidalariga duch keladi.

Demak, bolaning psixik taraqqiyoti juda murakkab jarayondir. Yosh psixologiyasida psixik taraqqiyot bilan ta'lim-tarbiya o'rtasidagi munosabat masalasi muhim masaladir. Bu masalani olimlar turli nazariyalar bo'yicha talqin qiladilar:

1) Birinchi nazariya tarafdorlari ijtimoiy ta'lim-tarbiya bilan bola psixik taraqqiyoti o'rtasida hech qanday munosabat yo'q, psixik taraqqiyot o'z yo'lga, ijtimoiy ta'lim-tarbiya o'z yo'lga bo'ladi degan fikrni olg'a suradi.

2) Ikkinchi xil nazariya namoyondalari psixik taraqqiyot bilan ijtimoiy ta'lim-tarbiya orasida hech qanday farq yo'q degan fikrni bildiradilar.

3) Uchinchi xil nazariya namoyondalari ta'lim-tarbiya va psixik taraqqiyot boshqa-boshqa jarayonlar bo'lsa ham, bir-biriga mos keladigan, ya'ni bir-biriga ta'sir o'tkazadigan jarayonlardir degan fikrni ilgari suradilar.

Demak, ta'lim-tarbiya tabiiy qobiliyatlarni rivojlantirishning, bolalarni komil inson qilib tarbiyalashning muhim omilidir. Ma'lumki, bola psixikasi o'yin, o'qish o'rganish, mehnat va turli ijtimoiy faoliyat jarayonlarida taraqqiy qiladi. Faoliyatning bu turlari bolaning o'sishi va yosh xususiyatlariga mos ravishda o'zgarib biri ikkinchisi bilan almashinib turadi.

REFERENCES:

1. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога.Т. 1-2.–М., 1999 г.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология. Москва, «Академический проект», Москва, 2001.
3. Акимова М.К., К.М.Гуревич. Психологическая диагностика. Москва, 2005.
4. Djumaniyazovna, M. A. (2021). The Importance of Innovation Clusters In The Construction Of The Third Renaissance Foundation. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 3(06), 194-197.
5. Abdullaeva, M. D. (2021). The importance of familiarizing preschool and primary school children with the social norms of speech. *Academica: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(1), 920-925.
6. Abdullaeva, M. D. (2021). Social norms related to the activities of primary school children. *Academica: an international multidisciplinary research journal*, 11(2), 226-231.
7. Abdullaeva, M. D. (2021). Education of preschool children. *Academic research in educational sciences*, 2(2), 1262-1270.
8. Abdullayeva, M. D., Dehkanaliyeva, M. R. (2023). Issue of Intellectual Development of Students (in the Example of Primary Class). *Web of Scholars: Multidimensional Research Journal (MRJ)*, 2(10), 98-101.
9. Abdullayeva, M. D. (2023). Boshlang'ich sinf o'quvchilariga ijtimoiy me'yorlar asosida nutqiy savodxonlikni o'rgatish. *International Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(11), 506-508.
10. Djumaniyazovna, A. M. (2022). Ways to improve social skills in primary school students based on socio-legal norms. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 4, 17-20.
11. Djumaniyazovna, M. A. (2022). Introduction of preschool and primary school age children to social and legal norms. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 176-178.

12. Abdullayeva, M. D. (2022). Ways to improve social skills in primary school pupils based on socio-legal norms. *European research: innovation in science, education and technology*, (pp. 92-95).
13. Abdullayeva, M. D. (2021). Spiritual education of preschool children. *Current research journal of pedagogics*, 2(10), 147-151.
14. Abdullayeva, M. D. (2021). Pedagogik va tarbiyaviy ishlar metodikasi. *XALQ TA'LIMI*, 1(2), 57-60.
15. Maryambibi, A. D. (2021). Maktabgacha ta'lim yo'nalishida ma'naviy tarbiya masalalari. *Экономика и социум*, (9 (88)), 926-931.
16. Karimova, Z. A. (2023). Model of preparation of educators of preschool educational organizations for innovative activities. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 1(9), 102-111.
17. Karimova, Z. A. (2024). Организация коррекционно-образовательной воспитательной работы с детьми. Тенденции развития образования и педагогики, 1(1), 185-194.
18. Karimova, Z. A., Ganiyeva, G. T. (2023). Yengil dizartriyali bolalarda monologik nutqni rivojlantirish. Raqamli texnologiyalarni o'quv jarayoniga joriy etish, 1(1), 788-794.